

І.А. Гуляс

ПЕРФЕКЦІОНІСТСЬКІ НАСТАНОВИ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

Суть перфекціоністських настанов розкривається у прагненні до самовдосконалення, що набуло особистісного смислу, перетворилося на інтегральну особистісну диспозицію, орієнтуючи людину на буття, пов'язане з тенденцією її постійного розвитку, самоактуалізації та самотрансценденції в суспільно корисній діяльності.

Вибір на користь перфекціонізму і творення життя, а не адаптивного виживання, як і прагнення до успіху, пов'язаний з відповідною особистісною спрямованістю, типологічною схильністю людини та ситуацією її життя. Готовність до самовдосконалення з метою подальшої реалізації себе в майбутній професійній діяльності змістово проявляється як прагнення до самовиховання (морально-етичний перфекціонізм), самоосвіти (інтелектуально-компетентнісний перфекціонізм), розвитку професійних досягнень (акмеологічний перфекціонізм), що співвідноситься з насущними потребами суспільства в безперервній освіті й підвищенні рівня професійної майстерності.

Мета дослідження полягає в експериментальному обґрунтуванні структури, функцій і динаміки розвитку перфекціоністських настанов у контексті професійної підготовки майбутніх практичних психологів.

З метою діагностики перфекціоністських настанов студентів-психологів було підібрано комплекс методик: проєктивна методика „Мотиваційний тест Хекхаузена” [3], методики діагностики мотивації успіху і страху невдачі А.О. Реана [4: 102-103] та мотивації досягнення А. Мехрабіана [4: 98-102], тест-опитувальник мотивів афіліації А. Мехрабіана [4: 95-98], методика „Здатність до самоуправління” М.М. Пейсахова [2: 339-347], „Методика визначення типу особистості і можливих розладів даного типу” Дж. Олдхема і Л.Морріса [2: 290-332], авторська анкета „Перфекціонізм”.

Дослідження проводилося на базі Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича зі студентами I-V курсів спеціальності „Психологія”. Усього в дослідженні взяло участь 240 студентів.

Застосування проєктивної методики „Мотиваційний тест” Х. Хекхаузена дозволило діагностувати показники мотивації успіху і страху невдачі студентів-психологів упродовж їх професійної підготовки у ВНЗ. Кількісні емпіричні дані за тестом засвідчують, що середні показники очікування успіху від першого до третього курсу поступово зростають (15,84 – I курс, 16,71 – II курс, 18,34 – III курс), змінюючись протилежною тенденцією на випускних курсах (17,71 – IV курс, 17,1 – V курс). Середні показники страху невдачі відображають тенденцію їх зростання від I до II курсу (4,98 і 5,23), спад на III і IV курсах (4,58 і 3,95) і досягнення піку на V курсі (5,4).

Отже, найбільш упевненими в собі є студенти III і IV курсів, в яких посилення надії на успіх відбувається на тлі зниження побоювання невдачі. У студентів V курсу проявляється конфліктна комбінація обох мотивів, що пов'язано з напруженим очікуванням дебюту професійної діяльності.

Аналіз описів проєктивних малюнків тесту підводить до висновку: у студентів – майбутніх психологів усіх вікових груп сформована потреба успіху на різних рівнях: інструментальної діяльності, позитивних чи негативних переживань у зв'язку з

очікуванням успіху чи страху невдачі. Студенти здатні усвідомлювати необхідність діяти, щоб досягти своєї мети (успіху). Майбутні психологи усвідомлюють, що людина повинна не лише вміти вирішувати проблеми, але робити це оптимально (перфектно), переживаючи морально-естетичне задоволення. Тому наші досліджувані приписують „героям” історій дії та вчинки, наміри, переживання, пов'язані з досягненням видатних успіхів і спритним уникненням невдач, висловлюють віру в здійснення задумів та мрій.

Аналіз отриманих результатів діагностування сформованості мотивації успіху і страху невдачі за методикою А. Реана у студентів різних курсів – майбутніх психологів дозволяє констатувати: асиметричність сформованості названих мотивів на користь переважної орієнтації на успіх, що досягає максимальних значень на IV-V курсах, сумарні дані яких відповідно становлять 90,48 % і 92,5 %; зниження показників сформованості зазначеного мотиву у студентів II і III курсів і різке зростання кількості студентів з невираженою мотивацією. „Мотиваційна яма” середини навчання у ВНЗ – достатньо часто діагностований феномен, що свідчить про ціннісно-мотиваційну перебудову, диспозиційне „перестроювання” особистості; існування статистично достовірної відмінності показників мотивації досягнення ($p < 0,05$) між першим і обома випускними курсами.

Дані методики діагностики мотивації досягнення А. Мехрабіана підтверджують вищевідзначені тенденції.

Привертає до себе увагу факт розбіжності між мотиваційними тенденціями розвитку перфекціонізму, виявленими за проєктивною методикою Х. Хекхаузена і опитувальником А. Реана. Останній фіксує декларативну (усвідомлювану) впевненість у собі і професійній готовності випускників ВНЗ, у той час як перший схоплює латентну (неусвідомлювану) тривогу з приводу своєї професійної спроможності.

З метою визначення глибини рефлексії, змісту, чинників формування і проявів перфекціонізму в професійній діяльності практичного психолога ми розробили анкету „Перфекціонізм”. За отриманими даними більшість опитаних вважає професію психолога престижною (50,42 %); значна частина вибірки обрала б консультування своєю психопрактичною спеціалізацією (65,42 %); серед опитаних немає жодного, хто б уважав, що потрібні для професії психолога здібності у нього відсутні; на питання: Протягом якого часу можна стати психологом-професіоналом? 52,08 % вибірки відповіли – „10 років”; найменша кількість студентів, які повторили би свій професійний вибір психології як сфери майбутньої діяльності, – на III-му курсі – 68,29 %, що корелює з феноменом мотиваційної дезорієнтації, виявленим раніше; відмінність „хорошого” психолога від „поганого” студенти вбачають в „умінні підвести людину до правильного вибору” (59,58 %); головним фактором відчуття людиною щастя майбутні психологи вважають дружбу і любов (80,42 %), а не кар'єрний ріст – всього 5,42 %; найважливішою складовою професійного успіху психолога всі студенти, крім другокурсників, вважають наявність досвіду професійної роботи (40,42 %); опитані більше бояться недостатньо оволодіти професійними вміннями, ніж сформувати у собі ПВЯ практичного психолога, якими є відкритість, автентичність, доброзичливість, емпатійність та ін.; опитані вказують на психологічні бар'єри, які є специфічними не лише

для професії психолога, тоді як недостатня комунікабельність як суттєва перешкода до опанування професією практичного психолога ними недостатньо зауважена; своїм професійним кредо переважна частина вибірки майбутніх психологів визнала прислів'я: „Що посієш, те й пожнеш” (88,33 %).

Логічним підсумком розвитку особистісної рефлексії є здатність суб'єкта розпоряджатися зробленими за її допомогою висновками й оцінками. З цією метою було застосовано тест „Здатність до самоуправління” М. Пейсахова, що дозволило виявити у студентів-психологів уміння свідомо й доцільно впливати на свою психіку, діяльність та поведінку.

В опитаній вибірці найбільш здатними до самоуправління вважають себе студенти III-го та IV-го курсів; виявлено суттєву відмінність у здатності до самоуправління студентів-психологів названих курсів та студентів-психологів „межових” – I-го і V-го курсів.

Найпредставленишими у досліджуваній вибірці виявилися такі етапи самоуправління, як цілепокладання, прийняття рішення та аналіз протиріч, що є основними у професійній діяльності майбутніх психологів, але недостатніми для кар'єрного зростання та підвищення своєї професійної майстерності, оскільки недооцінка значення або недостатній розвиток етапів планування, вироблення критеріїв оцінки якості та здійснення корекції, зафіксовані нами статистично, не дозволяють довести задумане до перфектного завершення.

Застосування наступного блоку психодіагностичних методик дозволило виявити динаміку розвитку ПВЯ майбутніх практичних психологів. Зокрема, ми припустили існування сприятливого для розвитку їхніх перфекціоністських настанов варіанту мотиву афіліації, відомого під назвою „соціабельність”, що означає товариськість, відкритість, природність у спілкуванні, контактність, намагання бути прийнятим іншими тощо. Дана риса співвідноситься з варіантом „А” – високе прагнення до прийняття – низький страх відторгнення методики діагностики мотивів афіліації А. Мехрабіана. Інші варіанти мотивів афіліації дістали такі позначення: „Б” – низьке прагнення до прийняття й низький страх відторгнення; „В” – високі показники до обох мотивів; „Г” – низьке прагнення до прийняття і високий страх відторгнення.

Типологія мотивів афіліації у студентів I курсу набуває такого вигляду: майже кожен четвертий відноситься до типу „А” (24,36 %). Ці студенти вчені в тому, що будуть прийняті іншими. Менше, ніж п'ята частина (19,23 %) досліджуваних студентів I-го курсу відноситься до типу „Б”. Це студенти з низькою надією на афіліацію та низькою чутливістю до неприйняття. 20,51 % першокурсників належать до типу „В”: у представників цієї групи висока надія на афіліацію та висока чутливість до неприйняття. Вони сподіваються на позитивний результат, коли роблять спробу встановити контакти з новими людьми і водночас відчують страх, що їх очікування можуть не здійснитися. Так виникає внутрішнє напруження, конфлікт. Якщо страх сильніший від очікування позитивного результату, він може блокувати афіліацію, що призводить до почуття самотності, безпорадності, відчуженості та породжує фрустрацію. Більше, як чверть першокурсників (26,92 %) належить до типу „Г”.

Щодо студентів інших курсів, то на другому домінують типи – „А” (28,2 %) і „Г” (28,2 %); на третьому – „Г” (26,83 %); на четвертому – розподіл типів більш-менш рівномірний; на п'ятому переважає тип „А” (25 %).

Аналіз U-критерію Манна-Уїтні та ступенів достовірності даних виявив, що II-V та IV-V курси статистично достовірно ($p \leq 0,01$) відрізняються за ознакою „прагнення до прийняття”, тобто студенти IV-

го та V-го курсів достовірно більше мотивовані на прийняття іншими, ніж студенти II-го курсу. Застосування критерію t-Стюдента в решті випадків виявило, що лише при порівнянні прагнення до прийняття I-V-их курсів наявна статистично достовірна причина відмінностей у результатах ($p < 0,05$), тобто випускники достовірно більше прагнуть бути прийнятими іншими, ніж першокурсники. Згідно з критерієм t-Стюдента, статистично достовірними ($p < 0,05$) за ознакою „страх відторгнення” можна вважати відмінності між такими курсами: I-IV-им, I-V-им, тобто першокурсники достовірно більше бояться бути відторгнутими, ніж студенти IV-V-их курсів; у свою чергу, студенти II-го курсу також більше від першокурсників бояться неприйняття іншими (групою); а випускники сильніше переживають страх бути відкинутими, порівняно з третьокурсниками.

Загалом, статистично достовірно підтверджена тенденція до підвищення показників прагнення до прийняття студентів-психологів до кінця навчання у ВНЗ і спаду показників страху відторгнення, за винятком випускного курсу. Це розширює доказову базу робочої гіпотези: соціабельність як чинник професійної готовності майбутніх практичних психологів до досконалого виконання своїх обов'язків забезпечується не лише мотивацією типу „А”, а й типу „В”.

З метою виділення типу особистості та імовірнісних порушень даного типу проведено тест Олджема і Морріса, за допомогою якого встановлено:

– найбільше значення середніх у типів особистості пильного, діяльного та серйозного; найменше – у типів самотнього, самовпевненого та агресивного;

– у досліджуваній вибірці найбільше представлені пильний – від 47,93 % до 55,14 %, добросовісний – від 39,75 % до 48,37 % та діяльний – від 43,78 % до 54,06 %, тоді як найменше серед опитаних типів самовпевненого – 2 %, альтруїстичного – 4 % та ідеосинкратичного – 5 %; таке поєднання типів особистості становить сприятливий патерн ПВЯ для ефективного здійснення майбутньої професійної діяльності.

Кореляційний аналіз (за Ч. Пірсоном) 41 емпіричного показника перфекціоністських настанов за курсами навчання дозволив виділити суттєві кореляційні плеяди ПВЯ особистості майбутніх практичних психологів, що репрезентують віхи їх професійно-особистісного становлення.

Виявлені структурно-динамічні характеристики перфекціоністських настанов щодо професійної діяльності студентів-психологів було піддано факторному аналізу [1: 251-281] за методом максимальної правдоподібності з метою знаходження латентних причин та інтегративних тенденцій у розвитку досліджуваного феномена.

Факторний аналіз сукупного масиву емпіричних показників розвитку перфекціоністських настанов дозволив встановити від семи до десяти факторів перфекціонізму в контексті професійної готовності майбутніх практичних психологів. Конкретизація факторної структури в досліджуваній вибірці ($n = 240$) дала такі результати:

фактор 1 репрезентує стратегію „попередження невдачі” і має статистично значущі навантаження за 4-ма змінними: інструментальна діяльність уникання неспіху (0,87), потреба в уникненні невдачі (0,84), страх невдачі (0,83) та тема неспіху (0,72);

фактор 2 визначається такими змінними, як: надія на успіх (0,93), тема успіху (0,72) і названий „Очікування успіху”;

фактор 3 „Експериментування із самовираженням” статистично значуще визначається лише драматичним типом особистості (0,80), меншою

мірою авантюризмом (0,60) та самовпевненістю (0,58);

фактор 4 визначається декількома змінними зі значними навантаженнями, хоч і статистично не значущими: аналіз протиріч (-0,62), прогнозування (-0,55), цілепокладання (-0,53), критерії оцінки якості (-0,54), планування (-0,43) та прийняття рішення (-0,54). Даний фактор було ідентифіковано як „Реактивність”;

фактор 5, як і попередній, насичений вагомими, але статистично не значущими змінними: відданий, діяльний, чутливий, альтруїстичний, серйозний та пильний типи особистості (відповідні факторні навантаження: 0,65; 0,61; 0,62; 0,63; 0,56; 0,52). Фактор названо „Чуйність”;

фактор 6 маркований як „Переживання невдачі”, оскільки він статистично значуще пов’язаний лише зі змінною „негативний емоційний стан у зв’язку з невдачею в діяльності” (0,80), слабше – зі змінною „страх невдачі” (0,51);

фактор 7 статистично значуще пов’язаний з ідеосинкратичним типом особистості (0,73), а також слабше – зі змінними: самотній, авантюристичний, агресивний типи особистості (0,59; 0,44 та 0,46 відповідно), що і визначило його назву – „Самодостатність”.

Завершальним етапом роботи стала інтерпретація факторів перфекціонізму по курсах і кореляцій між факторними коефіцієнтами, що, в підсумку, дозволило описати цілісний цикл розвитку перфекціоністських настанов студентів-психологів у процесі їх професійної підготовки.

У цьому контексті *першокурсників* вирізняє обережна, поволі песимістична позиція в навчанні, що поєднується з меркантильними інтересами, товаришуванням з референтним колом осіб і поодинокими екстравагантними витівками.

На *другому курсі* факторний спектр перфекціонізму більш різнобарвний і суперечливий: з’являється оптимізм (наївний і обгрунтований), рефлексія щодо себе та інших людей стимулює пошуки автентичної життєвої позиції, провокує на екзистенційні „експерименти”.

Попри падіння основних показників мотивації досягнення на *III-му курсі* спостерігається укрупнення факторів перфекціонізму, що свідчить про складну рефлексивну роботу і диспозиційну перебудову особистісного профілю на еталон „типового” студента: сумлінного і водночас пасивного, сміливого, ексцентричного і вразливого, тривожного та ін.

Четвертокурсників вирізняє найбільш консолідована структура факторів перфекціонізму: емоційна зрілість, адекватне реагування на події, стійка налаштованість на працю, соціабельність, турботливо-владний профіль особистості. Останнє підтверджує гіпотезу Х. Хекхаузена про культуральні джерела мотивації досягнення, а саме: поєднання мотивів афіліації з прагненням до переваги.

На *випускному курсі* зафіксовано наростання автономності, упевненості в собі, інтернальності, сподівання на успіх, поєднані з тривогою відносно того, що ситуація може вийти з-під контролю.

Отже, експлікація цілісного циклу розвитку перфекціоністських настанов у студентів-психологів щодо майбутньої професійної діяльності дозволяє встановити не лише природну логіку становлення даного феномена, а й передбачити причини її

порушення та викривлення, а в перспективі – і засоби корекції.

Висновки:

1. Перфекціоністські настанови розвиваються внаслідок закріплення мотивації досягнення як діалектичної єдності прагнень до афіліації та до влади на рівні стійкої особистісної риси (перфекціонізму), що проявляється в повсякчасній готовності прагнути до успіху і добиватися досконалості у значущих сферах діяльності.

2. У структурі професійної готовності майбутніх практичних психологів перфекціоністські настанови постають як цілісне диспозиційне утворення у складі мотивації досягнення, рефлексивних здібностей як механізму саморозвитку і професійно важливих якостей особистості, насамперед – соціабельності, що, відповідно, виконують функції емоційно-ціннісного спонукання, інтелектуально-вольового забезпечення та професійно-особистісної самореалізації.

3. Встановлено феномен паралельної дії латентної та усвідомлюваної мотиваційних тенденцій у розвитку перфекціоністських настанов студентів-психологів: перша – неоднозначна, суперечлива, з найсприятливішими умовами для розвитку на III курсі (високі сподівання на успіх і нечутливість до невдачі), друга – раціонально обгрунтована, з максимальними показниками на старших курсах. Відзначений факт свідчить про глибинно-психологічну ціннісно-мотиваційну перебудову у структурі особистості і професійної самосвідомості студентів третього року навчання.

4. Рефлексивно-регулятивний блок розвитку перфекціоністських настанов у майбутніх практичних психологів представлений достатньо чітким уявленням про основні цілі, засоби та складові професійного і життєвого успіху, екзистенційно-гуманістичну налаштованість індивідуальної свідомості. Найбільш відрефлексованими ланками самоуправління виявилися когнітивні операції: цілепокладання, прийняття рішення і аналіз суперечностей; гірше розвинуті конативні здібності, на кшталт використання критеріїв оцінки якості, планування та корекція перебігу діяльності.

5. Діагностовано зростання афіліативної мотивації у варіантах „високе прагнення до прийняття і низький страх відторгнення” і „високе прагнення до прийняття і високий страх відторгнення”, що є основою формування соціабельності як професійно важливої якості практичного психолога. В персональному автопортреті студентів-психологів найбільш представленими є пильний, добросовісний і діяльний типи, що становить сприятливий патерн ПВЯ.

6. Загальними факторами розвитку перфекціоністських настанов майбутніх практичних психологів щодо професійної діяльності є стратегія попередження невдачі, очікування успіху, експериментування із самовираженням, реактивність, чуйність, вразливість, самодостатність.

7. Цілісний цикл розвитку перфекціоністських настанов у контексті професійної підготовки базується на опосередкованій рефлексивними процесами мотиваційно-диспозиційній перебудові особистості майбутнього практичного психолога згідно з вимогами професійної діяльності і мінливими умовами соціокультурного оточення й первинної професіоналізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Наследов А.Д.* Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. Учебное пособие. – СПб.: Речь, 2004. – 392 с.
2. *Основы психологии: Практикум / Ред.-сост. Л.Д. Столяренко.* Изд. 3-е, доп. и переработ. – Ростов

н/Д: «Феникс», 2002. – 704 с.

3. *Собчик Л.Н.* Мотивационный тест Хекхаузена. Практическое руководство. – СПб.: Речь, 2002. – 16 с.

4. *Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М.* Социально-психологическая диагностика развития

личности и малых групп. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.

Подано до редакції 29.05.07

РЕЗЮМЕ

Выделено факторную структуру перфекционистских установок и эксплицировано цикл их развития у студентов-психологов в контексте профессиональной подготовки в ВУЗе; раскрыто

психологические механизмы, тенденции и закономерности становления изучаемого феномена у будущих практических психологов.

SUMMARY

The article suggests some leading tendencies, psychological mechanisms and conformities to the law of development of perfectionists options and the explicit cycle of their development of students-psychologists in the context

of professional training at high school. The author analyses some psychological mechanisms, tendencies and conformities to the law of forming the phenomenon in the process of training future practical psychologists.

Науковий керівник: д. психол. н., проф. З.С. Карпенко.
